

Jarosław Rychlik
Agnieszka Nowogrodzka

Predyspozycje w radzeniu sobie ze stresem jako wyznaczniki poczucia odpowiedzialności u funkcjonariuszy Służby Więziennej

Predispositions in coping with stress as determinants of the sense of responsibility in Prison Service officers

Przeprowadzone badanie dotyczyło relacji pomiędzy predyspozycjami w radzeniu sobie ze stresem a poziomem poczucia odpowiedzialności u funkcjonariuszy Służby Więziennej. Badanie przeprowadzono na 60-ciu funkcjonariuszach podczas realizacji kształcenia w AWS w Kaliszu. Do pomiaru predyspozycji w zakresie radzenia sobie ze stresem wykorzystano kwestionariuszy Endlera i Parkera *CISS*, co umożliwiło rozpoznanie nasilenia stylu zadaniowego, emocjonalnego oraz uniko-wego. Ponadto dokonano pomiaru tendencji *copingowych* w zakresie prewencyjności i proaktywności przy wykorzystaniu skal kwestionariusza Greenglass'a Schwarzer'a i Taubert'a *PCI*. Poziom poczucia odpowiedzialności był ustalany poprzez wykorzystanie skali Poczucia Odpowiedzialności Derbisa *SPO*. Uzyskane rezultaty potwierdziły słabe, lecz istotne statystycznie związki poczucia odpowiedzialności ze stylem skoncentrowanym na zadaniu oraz poszukiwaniem kontaktów towarzyskich, a także prewencyjnością. Wyniki te sugerują pożądaną charakterystykę predyspozycji *copingowych* funkcjonariuszy w kontekście zachowania przez nich poczucia odpowiedzialności w warunkach doświadczania stresu zawodowego.

Słowa kluczowe: poczucie odpowiedzialności, radzenie sobie ze stresem, Służba Więzienna

The study concerned the relationship between predispositions in coping with stress and the level of sense of responsibility among Prison Service officers. The study was conducted on 60 officers during training at AWS in Kalisz. The Endler and Parker CISS questionnaires were used to measure predispositions in coping with stress, which enabled the identification of the intensity of task-oriented, emotional and avoidant styles. In addition, coping tendencies in terms of preventiveness and proactivity were measured using the Greenglass Schwarzer and Taubert PCI questionnaire scales. The level of sense of responsibility was determined by using the Derbis SPO Sense of Responsibility scale. The obtained results confirmed weak but statistically significant relationships between the sense of responsibility and the task-focused style, the search for social contacts, and preventiveness. These results suggest a desirable characteristic of officers' coping predispositions in the context of maintaining their sense of responsibility under conditions of experiencing occupational stress.

Key words: sense of responsibility, coping with stress, Prison Service

Wstęp

Powierzone Służbie Więziennej zadania, polegające między innymi na prowadzeniu oddziaływań penitencjarnych i resocjalizacyjnych, wykonywaniu tymczasowego aresztowania, zapewnieniu osadzonym przestrzegania ich praw oraz działania związane z ochroną społeczeństwa przed sprawcami przestępstw, stanowią szczególne odpowiedzialne wyzwanie. Ponadto należy podkreślić, że wyróżnione zadania niejednokrotnie związane są z ryzykiem występowania zagrożeń dla dobrostanu psychofizycznego. Jednakże pomimo ich występowania od funkcjonariuszy wymaga się, aby realizowali powierzone im zadania z zachowaniem poczucia odpowiedzialności. Ta właściwość psychologiczna wydaje się szczególnie istotna w kontekście obciążającej specyfiki zadań realizowanych przez funkcjonariusza Służby Więziennej i, jak należy zakładać, nie pozostaje bez związku z problematyką radzenia sobie ze stresem. Właściwa organizacja procesów zaradczych oraz konstruktywna specyfika wymiaru funkcjonowania *copingowego* wydaje się mieć istotne znaczenie w zakresie kształtowania się poczucia odpowiedzialności

zawodowej funkcjonariuszy. Trudno bowiem wyobrazić sobie jednostkę zdolną do podłożenia złożonym czynnościom służbowym zgodnie z zasadą odpowiedzialnego działania w warunkach braku zdolności właściwej regulacji myśli, emocji i własnego zachowania w sytuacji działania stresorów. Owa konstatacja stanowi główną przesłankę stojącą u podłoża przeprowadzenia prezentowanego badania, którego intencją jest ukazanie relacji pomiędzy wymiarem radzenia sobie ze stresem a poczuciem odpowiedzialności u funkcjonariuszy Służby Więziennej. Ponadto istotną przesłanką uzasadniającą przeprowadzenie niniejszego badania są rezultaty wcześniejszych dociekań empirycznych ukazujących rolę stresu zawodowego w zakresie psychospołecznego funkcjonowaniu kadry Służby Więziennej. Skoro stres stanowi ważny aspekt ryzyka dla potencjału kadrowego Służby Więziennej¹, istotne jest ustalenie ewentualnych relacji pomiędzy sferą *copingowej* a wymiarem funkcjonowania kadry Służby Więziennej w obszarze odpowiedzialności.

Problematyka stresu i radzenia sobie z nim w kontekście psychospołecznego funkcjonowania kadry Służby Więziennej

Odwołując się do stanowiska S. Hobfolla, warto dostrzec, że stres i radzenie sobie z nim jako kategorie pojęciowe uzyskały szczególny status w obszarze rozważań naukowych². Koncepcje z tego zakresu uzyskały także szczególnie istotny status w poznawaniu mechanizmów psychospołecznego funkcjonowania kadry Służby Więziennej. A. Piotrowski zauważył, że pomimo obserwowanego w przeszłości ograniczenia liczby badań dotyczących problematyki stresu u funkcjonariuszy można zaobserwować stopniową kumulację wiedzy w tym zakresie³. Niewykluczone, że warunkowane jest to umacnianiem się świadomości badaczy w zakresie identyfikacji roli wydajności psychospołecznej kadry penitencjarnej w odniesieniu do optymalizacji realizowanych przez nią zadań. W badaniu

¹ J. Pomiankiewicz, *Stres i wypalenie zawodowe funkcjonariuszy Służby Więziennej – uwarunkowania, przejawy, konsekwencje – zarys problemu*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, nr 67–68, s. 50–51; A. Piotrowski, *Stres i wypalenie zawodowe u funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Difin, Warszawa 2010.

² S. Hobfoll, *Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu*, GWP, Gdańsk 2010.

³ A. Piotrowski, *Stres i wypalenie zawodowe u funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Difin, Warszawa 2010.

A. Basińskiego i B. Basińskiej⁴, a także J. Pomiankiewicza⁵ zaznaczone zostały istotne elementy ukazujące kwestie zagrożeń związanych ze stresem rzutujących na wymiar deterioracji zasobów psychospołecznych, co w konsekwencji rodzi ryzyko dla właściwego funkcjonowania kadry Służby Więziennej. Przedstawione konstatacje znajdują również odzwierciedlenie w późniejszych opracowaniach⁶. E. Sygit-Kowalska i współpracownicy wskazują na szczególne znaczenie czynników stresujących w postaci bezpośredniego kontaktu z osobami pozbawionymi wolności. Zbliżone rezultaty uzyskały również A. Lewicka – Zelent oraz A. Pytka⁷.

W ramach badań nad stresem szczególnie istotną rolę należy przypisać koncepcji R. Lazarusa i S. Folkman⁸. Pozwala ona bowiem na uchwycenia stresu z perspektywy transakcyjnej, w której akcentowany jest wymiar sytuacyjny związany z okolicznościami powstania stresu i wymiar indywidualnych zasobów oraz predyspozycji, co wyznacza przebieg radzenia sobie ze stresem i determinuje poziom przystosowania się jednostki. W ramach tej koncepcji podkreślany jest aspekt indywidualnych (subiektywnych) interpretacji w postaci oceny poznawczej, która jest jednym z czynników odpowiedzialnych za uruchomienie transakcji stresowej i przebiegu procesu radzenia sobie.

Wykraczając poza ujęcie procesualne postulowane przez R. Lazarusa i S. Folkman, możliwe jest przyjęcie perspektywy N. Endlera i J. Parkera bazującej na założeniu o występowaniu stałych, indywidualnych wzorców w zakresie radzenia sobie ze stresem. W ramach perspektywy przyjętej przez tych badaczy można mówić o trzech podstawowych stylach: a) skoncentrowanym na zadaniu, b) skoncentrowanym na emocjach oraz c) skoncentrowanym na unikaniu⁹. To ujęcie predyspozycji dotyczy form radze-

⁴ A. Basiński, B. Basińska, *Sytuacja traumatyczne w pracy funkcjonariusza Służby Więziennej*, [w:] O. Truszczyński, L. Konopka, K. Sikora, A. Rakowski, L. Kosiorek (red.), *Służba żołnierzy i funkcjonariuszy służb państwowych wykonujących zadania w warunkach ekstremalnych*, t. 8, Departament Wychowania i Promocji Obronności MON, Polskie Towarzystwo Naukowe Kultury Fizycznej w Wojsku, Warszawa 2004, s. 135–142.

⁵ J. Pomiankiewicz, *Stres i wypalenie zawodowe funkcjonariuszy Służby Więziennej – uwarunkowania, przejawy, konsekwencje – zarys problemu*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, nr 67–68, s. 50–51.

⁶ E. Sygit-Kołakowska, M. Weber-Rajek, J. Szrajda, K. Kraszkiewicz, *Health at work and coping with stress of prison officers*, „Journal of Education, Health and Sport” 2017;7(3), s. 163; L. Wieczorek, *Stres i wypalenie zawodowe w Służbie Więziennej*, „Humanistyczne Zeszyty Naukowe – Prawa Człowieka” 2017, nr 1 (20), s. 212–241.

⁷ A. Lewicka-Zelent, A. Pytka, *Doświadczenie stresu zawodowego funkcjonariuszy Służby Więziennej*, „The Prison Systems Review”, nr 112, s. 65–89.

⁸ R.S. Lazarus, S. Folkman, *Stress, appraisal, and coping*, NY Springer Publishing Company, New York 1984.

⁹ N.S. Endler, J.D.A. Parker, *Coping inventory for stressful situations (CISS): Manual. (w.2.)*, Toronto 1999, Multi-Health Systems.

nia sobie o charakterze *stricte* reaktywnym – odnosi się do predyspozycji *copingowych* ukierunkowanych na zaistniałą już sytuację stresową (utrata zasobów) lub teraźniejszości wskazującej na występowanie zagrożenia (utrata zasobów). Odnosząc się jednak do proponowanego przez W. Łosiaka ujęcia radzenia sobie jako procesu opartego o intencjonalność, należy wskazać, że prócz stylów o charakterze reaktywnym można mówić o stylach dotyczącym przyszłości, w ramach których należy kwalifikować prewencyjność i proaktywność¹⁰. Wszystkie wyróżnione formy radzenia sobie wydają się istotne w odniesieniu do funkcjonowania personelu więziennego z racji tego, że musi on radzić sobie zarówno z bieżącymi wymaganiami otoczenia, jak i funkcjonować w odniesieniu do kwestii gospodarowania zasobami na poczet przyszłych wyzwań, co do których nie można wnioskować w oparciu o bieżący rozwój sytuacji. Przy czym zaznaczyć należy, że ten drugi element teoretyczny, obejmujący radzenie sobie z przyszłymi zdarzeniami, wykracza poza ujęcie R. Lazarusa i S. Folkmana i nawiązuje do teorii zachowania zasobów S. Hobfolla. Podsumowując ww. wątek teoretyczny stosowne jest dokonanie konstatacji, że w ramach form *copingowych* wyłonić należy wymiar form radzenia sobie obejmujących przeszłość oraz teraźniejszość w postaci stylów skoncentrowanych na zadaniu, na emocjach i na unikaniu oraz wymiar predyspozycji obejmujących przyszłe zdarzenia, co do których nie można wnioskować na podstawie obserwacji obecnej sytuacji, a w ramach tych predyspozycji należy lokować prewencyjne oraz proaktywne radzenie sobie ze stresem.

Poczucie odpowiedzialności jako element sylwetki zawodowej funkcjonariusza Służby Więziennej

Podjęcie rozważania w zakresie poczucia odpowiedzialności funkcjonariuszy Służby Więziennej, nasuwa się wątpliwość, co do istotności tego konstruktów dla definiowania roli¹¹ zawodowej przedstawicieli tej formacji mundurowej. W ramach perspektywy psychodynamicznej uruchomione zostaną konstatacje dotyczące potencjalnego ryzyka

¹⁰ W. Łosiak, *Psychologia stresu*, Wydawnictwo Akademickie Profesjonalne, Warszawa 2008.

¹¹ S. Freud, *Wstęp do psychoanalizy*, PWN, Gdańsk 2004.

wynikającego z nadmiernego i zautomatyzowanego identyfikowania wymiarów z zakresu tzw. powinności *Ja*, co nawiązuje do postulatu związanego z ryzykiem psychopatologii wynikającej z nadmiernej siły *Superego*. Jednakże dokonując interpretacji opartej na założeniach psychologii V. Frankla¹², konieczne jest ujęcie poczucia odpowiedzialności jako zdecydowanie konstruktywnego wymiaru funkcjonowania człowieka zarówno w kontekście indywidualnym, jak i społecznym. Dostrzegalne jest bowiem, że poczucie odpowiedzialności pozwala na utrzymywanie motywacji ukierunkowanej na realizację społecznie uznanych wartości, przy jednoczesnym uzyskiwaniu indywidualnego przystosowania. I w tym wymiarze jest to konstrukt, który ma jednoznacznie pozytywne odniesienie do psychospołecznego funkcjonowania kadry Służby Więziennej. Ten wymiar funkcjonowania jednostki wydaje się bowiem szczególnie istotny w kontekście zdolności poszczególnych funkcjonariuszy do podejmowania działania zgodnego z generalną rolą formacji mundurowej, dotyczącą kwestii realizacji istotnej misji w postaci resocjalizacji, ochrony społeczeństwa przed sprawcami przestępstw, poszanowania uprawnień osób pozbawionych wolności oraz realizacji wszelakich zadań w duchu praworządności. I w tym rozumieniu poczucie odpowiedzialności odgrywa szczególnie istotną rolę, gdyż buduje poczucie identyfikacji z rolą zawodową i formacją mundurową.

Po przybliżeniu generalnego znaczenia poczucia odpowiedzialności w ramach roli zawodowej funkcjonariusza Służby Więziennej istotne jest przybliżenie definicji pojęcia odpowiedzialność. Pojęcie to definiowane jest jako: 1) obowiązek moralny lub 2) też prawny, lub też jako 3) odpowiedzialanie za swoje lub czyjeś czyny, ale również jako 4) przyjęcie na siebie obowiązku zadbania o kogoś lub o coś¹³. Dostrzegalna jest tu zgodność pojęcia odpowiedzialności z pojmowaniem odpowiedzialności funkcjonariusza Służby Więziennej.

Warto zauważyć, że pierwszy element definicyjny dotyczy obowiązku moralnego, co naturalnie nawiązuje do kwestii konieczności przestrzegania etyki. W ramach formacji, jaką jest Służba Więzienna, każdy z funkcjonariuszy ma obowiązek postępowania zgodnie z *Rotą Ślubowania*. Obliguje ona funkcjonariuszy do rzetelnego wykonywania zadań i polecenia położonych, przestrzegania Konstytucji Rzeczypospolitej

¹² V.E. Frankl, *Man's search for meaning: An introduction to logotherapy*, Washington Square Press. NY 1963.

¹³ Słownik języka polskiego (internetowy), adres www.sjp.pwn.pl (dostęp: 10.06.2023).

Polskiej i przepisów prawa oraz tajemnicy związanej ze Służbą, a także zasad etyki zawodowej, ze szczególnym uwzględnieniem poszanowania godności ludzkiej i zachowania dbałości o dobre imię Służby. Wyróżnione nakazy można rozumieć w kategoriach moralności zawodowej.

Kolejny element definicyjny odnosi się do aspektu związanego z tym, że działanie odpowiedzialne determinowane jest koniecznością przestrzegania aktów normatywnych. W tym miejscu podkreślić należy, że działanie funkcjonariusza w znacznej mierze jest determinowane obowiązującymi przepisami.

Trzeci aspekt definicji odnosi się do problemu odpowiedzialności w kontekście konsekwencji podjętych działań. W tym aspekcie należy odnieść się do kwestii odpowiedzialności dyscyplinarnej i karnej oraz majątkowej funkcjonariusza za nieprzestrzeganie obowiązujących regulacji.

Ostatni, czwarty element definicyjny związany jest z aspektem odpowiedzialności za innych. Odnośnie tego wymiaru odpowiedzialności wskazać należy na aspekt roli zawodowej funkcjonariusza Służby Więziennej, których zadaniem jest zabezpieczanie (za innych) istotnych interesów społeczeństwa i Państwa.

Jeśli chodzi o znaczenie pojęcia „poczucie”, należy zaznaczyć, że nie posiada ono samodzielnej definicji i jest wykorzystywane w odniesieniu do różnorodnych konstruktów teoretycznych – zazwyczaj dotyczących doświadczeń jednostki (np. kontroli, własnej wartości, sensu życia). Potoczne definicje identyfikują poczucie jako stan powstały na bazie uogólnionej oceny¹⁴. G. Allport ujmuje poczucie jako zjawisko oparte na fuzji emocjonalno-poznawczej¹⁵. Biorąc pod uwagę pozanwczemo-emocjonalną specyfikę zjawisk o charakterze *poczuciowym*, nawiązując do koncepcji S. Epsteina¹⁶ postulującej współwystępowanie aspektów poznania i emocji, można je identyfikować z perspektywy intuicji. Tym samym poczucie odpowiedzialności można definiować jako uogólnione doświadczanie dotyczące rozróżnianych aspektów odnoszących się do odpowiedzialności, a więc wymiarów dotyczących tego, co związane z indywidualną odpowiedzialnością człowieka, czyli: poczuciem obowiązku moralnego, poczuciem potrzeby brania odpowiedzialności za swoje lub czyjeś działania,

¹⁴ A.S. Rober, E.S. Rober, *Słownik psychologiczny*, Wydanie polskie, I. Kurcz, K Skarżyńska (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.

¹⁵ G.W. Allport, *Pattern and growth in personality*, Rinehart Holt and Winston, New York 1988.

¹⁶ S. Epsteina, *The implication of cognitive – experiential self theory for research in social psychology and personality*, „Journal of the Theory of Social Behavior”, 15, 3, 283–310, 2003.

oraz poczuciem przyjęcie na siebie obowiązku zadbania o kogoś lub jakąś sprawę. Wychodząc więc od definicji odpowiedzialności i poczucia oraz dokonując próby jego dookreślenia, możliwe jest nawiązanie do konceptualizacji zaproponowanej przez V. Beliański'ego¹⁷, który postuluje, że istnieją co najmniej trzy „zmysły” odpowiedzialności:

- a) odpowiedzialność za rolę, co oznacza, że jednostka ma obowiązek lub zobowiązanie wynikające z pełnionej społecznie funkcji;
- b) odpowiedzialność przyczynowa, co oznacza, że istnieje związek przyczynowy między zachowaniem jednostki a konsekwencjami jej działania;
- c) odpowiedzialność w kontekście zdolności moralnej, co oznacza, że podmiot posiada w dyspozycji potencjały moralne, które kwalifikują go do realizacji określonych zadań wymagających tego rodzaju potencjałów.

Zbliżony jest zakres składowych wchodzących w obszar poczucia odpowiedzialności, który stanowił podstawę konstrukcji Skali Poczucia Odpowiedzialności (*SPO*)¹⁸. R. Derbis w ramach konstrukcji *SPO* odwołał się do trzech podstawowych obszarów poczucia odpowiedzialności:

- 1) wymiaru przestrzegania praw naturalnych i kulturowych, co warunkuje zdrowie psychofizyczne i homeostazę w relacjach ze środowiskiem,
- 2) wymiaru planowania, kontroli działania, czyli odpowiedzialności zadaniowej, zabezpieczenie potrzeb i konstruktywnych dążeń,
- 3) wymiaru związanego z przekraczaniem uznanych społecznie norm i wartości oraz porównania zaistniałych zachowań z tymi, które powinny zaistnieć (odpowiedzialności *powinnościowej*).

Podsumowując wątek dotyczący poczucia odpowiedzialności stwierdzić należy, że fenomen ten służy wielu istotnym funkcjom. Szczególnie należy zwrócić uwagę na to, że pozwala na zwiększenie samoświadomości, samokontroli i identyfikacji wymiaru moralnego podejmowanych działań. Przyjmując zaprezentowany sposób ujmowania poczucia odpowiedzialności w oparciu o dokonany przegląd definicji pojęć, warto nawiązać do konceptualizacji R. Derbisa, w ramach której opracował wystandaryzowany kwestionariusz w postaci Skali Poczucia Odpowiedzialności (*SPO*). Analiza zawartych w nim pozycji testowych jednoznacznie

¹⁷ V. Beliański, *Three sense of responsibility*, Freedom, Responsibility and Therapy, p. 147–172, III 2022, doi: doi.org/10.1007/978-3-030-41571-6_8, dostęp z dn. 10.06.2023.

¹⁸ R. Derbis, *Doświadczenie codzienności: poczucie jakości życia, swoboda działania, odpowiedzialność, wartości osób bezrobotnych*, Wydawnictwo WSP, Częstochowa 2000.

wskazuje, że konstrukcja tej skali nawiązuje do kluczowych aspektów definicyjnych poczucia odpowiedzialności. Warto w tym miejscu wskazać przykładowe pozycje testowe SPO, które dotyczą próbek zachowania stanowiących podstawę operacjonalizacji omawianego konstrukt. Dla przykładu druga z pozycji kwestionariusza zawiera stwierdzenie: *Nie wchodzę do kina bez ważnego biletu, nawet jeśli mogę to bezkarnie zrobić*. Treść tej pozycji testowej wskazuje, że skala odnosi się między innymi do identyfikowania przez jednostkę kwestii etycznych i moralnych. Kolejne stwierdzenie przybiera brzmienie: *Gdy ktoś w miejscu publicznym zachowuje się niewłaściwie, udaję, że tego nie widzę*. Analiza tej pozycji wskazuje, że dotyczy ona zachowania związanego z rozpoznawaniem przez jednostkę reguł postępowania w kontekście roli społecznej ukierunkowanej na kształtowanie otoczenia zgodnie z własnymi zinternalizowanymi wartościami moralnymi. Kolejna z pozycji kwestionariusza brzmi: *Rzadko pomagam innym, każdy powinien nauczyć się sam dawać sobie radę w życiu*. Treść tej pozycji wskazuje, że kwestionariusz ukierunkowany jest również na uchwycenie próbek zachowania, które dotyczą postawy wobec powinności moralnych. Uwzględniając zaprezentowane przesłanki teoretyczne i definicyjne, postuluje się ujmowanie poczucia odpowiedzialności w odniesieniu do konceptualizacji R. Derbisa.

Relacje pomiędzy radzeniem sobie ze stresem a poczuciem odpowiedzialności

Analiza literatury wskazuje, że brak jest badań dotyczących potencjalnych relacji pomiędzy radzeniem sobie ze stresem a poczuciem odpowiedzialności. O możliwości występowania takich związków należy domniemywać, biorąc pod uwagę ogólne przesłanki teoretyczne wskazujące na rolę procesu radzenia sobie ze stresem w zakresie uzyskiwania przystosowania do wymagań otoczenia oraz założenia wskazujące na adaptacyjne właściwości poczucia odpowiedzialności, które stanowi konstrukt powiązany z samokontrolą oraz regulacją zachowania w oparciu o społecznie uznane normy i wartości. Odwołując się do tych założeń, należy wskazać na zakres badań ukazujących, że proces radzenia sobie ze stresem bazuje na wymiarze zinternalizowanych wartości i norm. Warto w tym miejscu wspomnieć o koncepcji nadawania znaczenia

C. Park i S. Folkman¹⁹, która wskazuje, że w ramach procesu radzenia sobie występuje nadanie znaczenia zdarzeniom stresowym w oparciu o wyznawane przez jednostkę wartości i normy, a ponadto jednostka może dokonać redefinicji znaczenia zdarzeń (w oparciu o inne dostępne jej elementy znaczeniowe) lub też dokonać rekonstrukcji w obszarze globalnego (indywidualnego) systemu znaczeń, co będzie skutkowało możliwością nadania sytuacji stresowej nowego (potencjalnie bardziej konstruktywnego) znaczenia. Jak zakładają autorki koncepcji, poziom przystosowania do zmieniających się warunków otoczenia jest efektem transakcji pomiędzy uwarunkowaniami sytuacyjnymi a czynnikami zaradczyimi warunkującymi radzenia sobie, także tymi o charakterze poznawczym (w postaci dostępnych jednostce norm i wartości lub też norm i wartości, do których jednostka uzyskuje dostęp w wyniku wystąpienia sytuacji stresującej). Skoro odniesienie do wartości i norm jest istotne dla procesu przystosowania w ramach przebiegu procesu radzenia sobie wysoce prawdopodobne jest, że jeśli poczucie odpowiedzialności także bazuje na odniesieniu jednostki do norm i wartości, to zmienne te powinny wykazywać wzajemne powiązania.

Istotną przesłanką przemawiającą za występowaniem potencjalnych relacji pomiędzy poczuciem odpowiedzialności a radzeniem sobie ze stresem są również badania ukazujące pozytywne relacje poczucia odpowiedzialności z satysfakcją życiową oraz negatywne związki z doświadczaniem dystresu emocjonalnego²⁰. Skoro efektywne radzenie sobie jest czynnikiem minimalizującym dystres emocjonalny oraz sprzyjającym satysfakcji z życia, pomimo niekorzystnych zmian otoczenia, a poczucie odpowiedzialności również wykazuje zbliżone powiązania z tego typu zmiennymi, wnioskować należy o występowaniu możliwych do uchwycenia relacji pomiędzy tymi wymiarami psychospołecznego funkcjonowania w warunkach stresu doświadczanego przez funkcjonariuszy Służby Więziennej.

¹⁹ C.L. Park, S. Folkman, *Meaning in the context of stress and coping*, "Review of General Psychology", 1, 2, 115–144, 1997.

²⁰ G. Arslan, P. Wong, *Measuring personal and social responsibility: An existential positive psychology approach*, "Journal of Happiness and Health" IV 2022 vol. 2, p. 1–11 (dostęp: 07.06.2022 r.), doi: <https://doi.org/10.47602/johah.v2i1.5>.

Procedura badania

Cel badawczy dotyczył ustalenia sił związków pomiędzy poczuciem odpowiedzialności a formami radzenia sobie ujmowanymi z perspektywy predyspozycyjnej w postaci stylu skoncentrowanego na zadaniu, stylu skoncentrowanego na emocjach, stylu skoncentrowanego na unikaniu oraz proaktywności i prewencyjności²¹ u funkcjonariuszy Służby Więziennej. Badanie oparte było na samoopisie przy wykorzystaniu stosownych narzędzi kwestionariuszowych. Kwestionariusze były wypełniane metodą papier – ołówek. Udział w badaniu był anonimowy i dobrowolny. Procedurą badawczą objęto 60-ciu funkcjonariuszy realizujących kształcenie podplomowe w Szkole Wyższej Wymiaru Sprawiedliwości.

Metody badawcze

W badaniu wykorzystano: *Kwestionariusz Stylów Radzenia Sobie ze Stresem (CISS)* Endlera i Parkera²² oraz skale prewencyjnego i proaktywnego radzenia pochodzące z *Kwestionariusza Reakcji na Codzienne Wydarzenia (PCI)*²³, a także Skalę Poczucia Odpowiedzialności (*SPO*) R. Derbisa²⁴.

Kwestionariusz Stylów Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresujących (*CISS*) Endlera i Parkera służy do pomiaru stałych predyspozycji jednostki w zakresie sposobu radzenia sobie w różnych sytuacjach stresowych²⁵. W ramach kwestionariusza wyodrębniono trzy podstawowe grupy reakcji – czynniki stanowiące odrębne skale tego testu. Kwestionariusz ten zawiera 48 pozycji testowych, zbudowanych na bazie twierdzeń, dotyczących różnych zachowań przejawianych w sytuacjach stresowych. Badani odnotowują swoje odpowiedzi na poszczególne pozycje testowe poprzez odniesienie się do pięciostopniowej skali Likerta. Skala pierwsza dotyczy stylu radzenia sobie ze stresem skoncentrowanego na zadaniu. Osoby z wysokimi rezultatami w ramach tej skali należy określać jako

²¹ W celu wykonania obliczeń prezentowanych w niniejszym artykule wykorzystano program *Statistica 13.3*.

²² N.S. Endler, J.D.A. Parker, *Coping inventory for stressful situations (CISS): Manual. (w.2.)*, Multi-Health Systems, Toronto 1999; J. Strelau, A. Jaworska, K. Wrześniewski, P. Szczepaniak, *Kwestionariusz Radzenia sobie w sytuacjach stresowych (CISS). Podręcznik*, Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP 2005.

²³ E.R. Greenglass, R. Schwarzer, S. Taubert, *The proactive coping inventory (PCI): A multidimensional research instrument*, 1999 (źródło internetowe: www.psych.yorku.ca/greenglass).

²⁴ R. Derbis, *Doświadczenie codzienności: poczucie jakości życia, swoboda działania, odpowiedzialność, wartości osób bezrobotnych*, Wydawnictwo WSP, Częstochowa 2000.

²⁵

dysponujące predyspozycją do podejmowania wysiłku ukierunkowanego na rozwiązanie problemu poprzez poznawcze przekształcenia lub próby zmiany sytuacji poprzez podejmowanie działań wprost ukierunkowanych na sytuację problemową. Skala druga odnosi się do stylu radzenia sobie ze stresem skoncentrowanego na emocjach. Ten styl charakteryzuje osoby, które w sytuacjach stresowych wykazują skłonność do koncentracji na samym sobie i własnych przeżyciach emocjonalnych. Jednostki uzyskujące wysokie wyniki w tej skali określane są jako osoby z predyspozycjami do myślenia życzeniowego, fantazjowania, rozmyślania. Skala trzecia związana jest z predyspozycją określaną jako styl radzenia sobie ze stresem skoncentrowany na unikaniu. Osoby charakteryzujące się tym stylem, w sytuacjach stresowych wykazują predyspozycję do unikania myśli, działań i przeżyć związanych z sytuacją stresu. W ramach tego stylu rozrózniono dwa bardziej specyficzne wymiary: angażowanie się w czynności zastępcze oraz poszukiwanie kontaktów towarzyskich. Kwestionariusz ten cechuje się dobrymi właściwościami psychometrycznymi.

Kwestionariusz Reakcji na Codzienne Wydarzenia skonstruowany został na potrzeby teorii proaktywnego radzenia sobie ze stresem, która uzupełnia dotychczasowe rozważania na temat stresu o nowy typ *copingu*, odnoszący się do motywacji ludzkiej skierowanej na osiągnięcie celów i zaangażowanie w samodoskonalenie się²⁶. W ramach przeprowadzonego badania wykorzystano skale radzenia sobie ze stresem obejmujące jedynie prewencyjność i proaktywność. Skala proaktywnego radzenia sobie pozwala na pomiar radzenia sobie rozumianego jako autonomiczne i samodzielne stawianie sobie celów i wyzwań, które są konsekwentnie realizowane. Skala ta odnosi się do poziomu samoregulacyjnych procesów dążenia do celu i stopnia angażowania się w samodoskonalenie. Badani o wysokich wynikach w tej skali, opisywani są jako wykazujący dużą aktywność w kierowaniu swoją sytuacją życiową i skłonni są do podejmowania wysiłków w kreowaniu otaczającej rzeczywistości tak, aby dostosować ją do własnych potrzeb. Skala prewencyjnego radzenia sobie pozwala na pomiar radzenia sobie ukierunkowanego na przygotowanie się do poradzenia sobie z odległymi i nieprzewidywalnymi w chwili podjęcia aktywności zaradczych zdarzeniami stresowymi, a więc dotyczy

²⁶ R. Schwarzer, S. Taubert, *Radzenie sobie ze stresem: wymiary i procesy. Promocja zdrowia – nauki społeczne i medycyna*, 6, 72–92, 1999.

form aktywności podejmowanych wobec nieokreślonych jeszcze zagrożeń dotyczących przyszłości²⁷.

Skala Poczucia Odpowiedzialności autorstwa R. Derbisa złożona jest z 34 stwierdzeń. Wypełnienie testu przez osobę badaną polega na wyrażeniu akceptacji względem danego stwierdzenia poprzez zakreślenie w opcji odpowiedzi pozycji „tak” lub wyrażenie braku akceptacji poprzez zakreślenie opcji „nie”. Wynik skali pozwala na pomiar ogólnego poczucia odpowiedzialności. Ustalenie wyniku polega na zsumowaniu punktów za udzielenie odpowiedzi zgodnie z kluczem. Skala charakteryzuje się poprawnymi właściwościami psychometrycznymi. Osoby o wysokich wynikach w skali charakteryzować należy jako jednostki o wysokim poziomie samoświadomości, samokontroli i skłonności do identyfikacji wymiaru moralnego podejmowanych działań²⁸.

Wyniki badania i wnioski

W ramach opisowej analizy danych dokonano ustaleń dotyczących wartości średnich oraz odchyłeń standardowych badanych zmiennych, aby uzyskać informacje pozwalające na ocenę ich rozkładów. W tabeli nr 1 zaprezentowano średnie i odchylenia standardowe badanych zmiennych.

Tabela 1. Średnie i odchylenia standardowe badanych zmiennych

Lp.	Zmienne z obszaru predyspozycji copingowych (CISS)	M	SD
1	<i>Styl skoncentrowany na zadaniu</i>	61,13	7,73
2	<i>Styl skoncentrowany na emocjach</i>	43,60	9,39
3	<i>Styl skoncentrowany na unikaniu</i>	46,90	7,86
4	<i>Angażowanie się w czynności zastępcze</i>	20,46	4,74
5	<i>Poszukiwanie kontaktów towarzyskich</i>	17,53	3,35
Lp.	Zmienne dotycząca prewencyjności i proaktywności	M	SD
1	Prewencyjne radzenie sobie ze stresem	29,49	4,60
2	Proaktywne radzenie sobie ze stresem	39,78	4,75
Lp.	Zmienna w postaci Poczucia Odpowiedzialności (SPO)	M	SD
1	<i>Poczucie odpowiedzialności</i>	25,00	3,39

²⁷ H. Sęk, T. Pasikowski, S. Taubert, E. Greenglass, R. Schwarzer, *Kwestionariusz Reakcji na Codzienne Wydarzenia The Proactive Coping Inventory (PCI)*, Polish psychological Biuletinn Polish Version, 2002.

²⁸ R. Derbis, *Doświadczenie codzienności: poczucie jakości życia, swoboda działania, odpowiedzialność, wartości osób bezrobotnych*, Wydawnictwo WSP, Częstochowa 2000.

W celu szczegółowego rozpoznania specyfiki analizowanych zmiennych wykonano testy normalności. Wykazały one, że wszystkie badane zmienne, uzyskały rozkład zbliżony do zgodnego z krzywą rozkładu normalnego.

Uzyskane rozkłady pozwoliły na ustalenie siły związków pomiędzy zmiennymi z obszaru radzenia sobie ze stresem a poczuciem odpowiedzialności poprzez wykonanie analizy opartej na teście r Pearsona. W tabeli nr 2 przedstawiono rezultaty tych analiz.

Tabela 2. Korelacje wyróżnionych form radzenia sobie, ujmowanych z perspektywy predyspozycyjnej z poczuciem odpowiedzialności

Wskaźniki	SSZ	SSE	SSU	ACZ	PKT	PREVCOP	PROACOP
PO	0,32*	-0,19	-0,05	-0,7	0,33*	0,31*	+0,17

Współczynniki korelacji r Pearsona istotne na poziomie $p < 0,05$.

Legenda: PO – Poczucie odpowiedzialności, SSZ – Styl skoncentrowany na zadaniu, SSE – Styl skoncentrowany na emocjach, SSU – Styl skoncentrowany na unikaniu, ACZ – Angażowanie się w czynności zastępcze, PREVCOP – prewencyjne radzenie sobie, PROACOP- proaktywne radzenie sobie.

Przyglądając się результатам zaprezentowanym w tabeli numer 2, dostrzec należy, że poczucie odpowiedzialności wykazało pozytywne związki ze stylem skoncentrowanym na zadaniu ($r=0,32$) oraz podwymiarem stylu skoncentrowanego na unikaniu w postaci poszukiwania kontaktów towarzyskich ($r=0,33$), a także prewencyjnym radzeniem sobie ze stresem ($r=0,31$). Jednocześnie należy zauważyć, że poczucie odpowiedzialności nie wykazało relacji ze stylem skoncentrowanym na unikaniu – ujmowanym całościowo (integrującym angażowanie się w czynności zastępcze, jak i poszukiwanie kontaktów towarzyskich), jak również podwymiarem stylu skoncentrowanego na unikaniu w postaci samego angażowania się w czynności zastępcze, a także proaktywnym radzeniem sobie.

Biorąc pod uwagę uzyskane rezultaty, należy wnioskować, że wzmacnianie wyróżnionych trzech predyspozycji w zakresie radzenia sobie należy traktować jako potencjalne źródło zachowania, ale też budowania u funkcjonariuszy poczucia odpowiedzialności. Uzyskane wyniki wskazują na to, że siły związków pomiędzy poczuciem odpowiedzialności, a omawianymi formami *copingowymi* uzyskują wartości na pograniczu słabych i przeciętnych, co sugeruje, że wyróżnione predyspozycje odgrywają

względnie ograniczoną funkcję (jako zmienne osobowościowe) w wyznaczaniu poczucia odpowiedzialności. Jednakże pomimo to uzyskane rezultaty wydają się znaczące w kontekście procesu radzenia sobie ze stresem. Należy bowiem podkreślić, że zarówno w ujęciu Lazarusa i Folkman, jak i w ujęciu Park i Folkman, podkreślany jest wątek przebiegu radzenia sobie i jego konsekwencji w obszarze przystosowania oraz w wymiarze utrzymania konstruktywnych przekonań w oparciu o interakcję czynników osobowościowych z sytuacyjnymi²⁹. Jeśli poczucie odpowiedzialności będziemy traktować jako wymiar przystosowania, rozumianego w kategoriach utrzymania konstruktywnych przekonań na temat siebie samego oraz otoczenia i relacji z nim, domniemywać należy, że rola wyróżnionych form *copingu* może okazać się szczególnie doniosła przy uwzględnieniu uwarunkowań sytuacyjnych, z którymi zmagają się funkcjonariusze. Warto tu odnieść się do stanowiska Hobfolla, który w ramach swojej koncepcji częściowo ignoruje znaczenie subiektywności oceny poznawczej, jako wyznacznika przebiegu transakcji stresowej, odwołując się do kwestii sytuacji, z którą zmagają się jednostka. Badacz ten wskazuje, że można mówić o sytuacjach skrajnych, w których posługiwanie się pojęciem subiektywnej oceny poznawczej traci znaczenie, ponieważ sytuacja jest w tożsamy sposób interpretowana niezależnie od posiadanych cech indywidualnych. Jednakże, w opozycji do Hobfolla można założyć, że w warunkach standardowego przebiegu czynności służbowych, o dopuszczalnym – przeciętnym – poziomie obciążenia zasobów jednostki ocena poznawcza może być determinowana nie tylko kontekstem sytuacyjnym, lecz również wymiarem predyspozycyjnym (do oceny zdarzeń w określony sposób). W tych warunkach należy spodziewać się istotnego przełożenia sfery predyspozycji zaradczych na obszar przystosowania w postaci zachowania konstruktywnych przekonań w wymiarze poczucia odpowiedzialności. Uzyskane rezultaty stanowią więc przesłankę do dalszych badań obejmujących rolę sfery *copingowej* na zakres poczucia odpowiedzialności w różnych kontekstach i uwarunkowaniach związanych z pełnieniem służby w zakresie kształtowania poczucia odpowiedzialności. W nawiązaniu do założenia Hobfolla rodzi się przypuszczenie, że wyróżnione zmienne mogą nie mieć znaczenia w zakresie kształtowania poczucia odpowiedzialności w środowiskach

²⁹ R.S. Lazarus, S. Folkman, *Stress, appraisal, and coping*, NY Springer Publishing Company, New York 1984; C.L. Park, S. Folkman, *Meaning in the context of stress and coping*, "Review of General Psychology", 1, 2, 115–144, 1997.

służby silnie obciążonych stresem organizacyjnym i stresem związanych z wykonywanymi zadaniami służbowymi. Jednocześnie należy spodziewać się, że będą one stanowiły istotne predyktory poczucia odpowiedzialności w warunkach, które w sposób optymalny obciążają zasoby jednostki. Tym samym stosowne jest wykonanie replikacji niniejszego badania, lecz z uwzględnieniem różnych kontekstów oraz grup funkcjonariuszy, ze szczególnym uwzględnieniem podziału na obciążenie stresem zawodowym, który wynika z organizacji i funkcji jednostek penitencjarnych oraz wykonywanych zadań służbowych.

Ponadto znamienny wniosek można wysnuć z rezultatu dotyczącego związku poczucia odpowiedzialności z poszukiwaniem kontaktów towarzyskich. Wprawdzie unikowe formy radzenia sobie nie są jednoznacznie konstruktywne, jednakże możliwe jest spojrzenie na tego rodzaju *coping* z nieco innej perspektywy. Warto tu zwrócić uwagę na znaczenie dwóch form radzenia sobie opartych na kontaktach społecznych: poszukiwanie instrumentalnego wsparcia społecznego oraz poszukiwanie emocjonalnego wsparcia społecznego. Ta pierwsza forma radzenia sobie ukierunkowana na poszukiwanie zasobów do zadaniowego przewyciężenia sytuacji problemowej i uzyskania przystosowania poprzez wprowadzenie korzystnych zmian w otoczeniu. Natomiast druga forma ukierunkowana jest na uzyskanie przystosowania psychologicznego poprzez ograniczenie dysstresu i zgromadzenie zasobów poznawczych do pozytywnej reinterpretacji zdarzenia. Obie formy mogą mieć więc znaczenie adaptacyjne prowadzące do umocnienia konstruktywnych przeświadczeń, jak również pozyskania zasobów informacyjnych do zadaniowego przekształcenia sytuacji problemowej.

Podsumowanie

Poczucie odpowiedzialności w kontekście roli i zadań Służby Więziennej wydaje się istotnym aspektem charakteryzującym funkcjonowanie psychospołeczne funkcjonariuszy badanej formacji. Biorąc pod uwagę znaczenie czynników stresogennych na funkcjonowanie psychospołeczne członków tej grupy, kluczowe wydaje się zidentyfikowanie korelatów sfery *copingowej* z obszarem poczucia odpowiedzialności. Przeprowadzone badanie ukazuje pozytywną rolę form zadaniowych i prewencyjnych, a także opartych na społecznym radzeniu sobie w zakresie kształtowania

poczucia odpowiedzialności. Wprawdzie wykazane relacje posiadają ograniczone nasilenie, lecz biorąc pod uwagę specyfikę teorii radzenia sobie, kładących nacisk na interakcyjną specyfikę przebiegu stresu sugerują, że predyspozycje w zakresie radzenia sobie mogą odgrywać szczególnie istotną rolę w predykcji poziomu poczucia odpowiedzialności w warunkach uwzględniania zmiennych sytuacyjnych (związanych ze specyfiką obciążeń zawodowych). Wykonane badanie ukazuje, że wzmacnianie orientacji zadaniowej i prewencyjnej oraz wzmacnianie relacji pomiędzy członkami formacji może stanowić czynnik wzmacniający poczucie odpowiedzialności.

Bibliografia

Publikacje:

- Allport G.W., *Pattern and growth in personality*. NY: Rinehart Holt and Winston 1988.
- Arslan G., Wong P., *Measuring personal and social responsibility: An existential positive psychology approach*, "Journal of Happiness and Health", IV 2022, vol. 2, 1–11, doi: <https://doi.org/10.47602/johah.v2i1.5>.
- Basiński A., Basińska B., *Sytuacja traumatyczne w pracy funkcjonariusza Służby Więziennej*, [w:] O. Truszczyński, L. Konopka, K. Sikora, A. Rakowski, L. Kosiorek (red.), *Służba żołnierzy i funkcjonariuszy służb państwowych wykonujących zadania w warunkach ekstremalnych*, t. 8 (135–142), Warszawa: Departament Wychowania i Promocji Obronności MON, Polskie Towarzystwo Naukowe Kultury Fizycznej w Wojsku, 2004.
- Belivski V., *Three sense of responsibility*, "Freedom, Responsibility and Therapy 3", 147–172, doi: [org/10.1007/978-3-030-41571-6_8](https://doi.org/10.1007/978-3-030-41571-6_8).
- Derbis R., *Doświadczenie codzienności: poczucie jakości życia, swoboda działania, odpowiedzialność, wartości osób bezrobotnych*, Częstochowa: Wydawnictwo WSP, 2000.
- Endler N.S., Parker J.D.A., *Coping inventory for stressful situations (CISS): Manual*. (w.2.), Toronto: Multi-Health Systems, 1999.
- Epsteina S., *The implication of cognitive – experiential selftheory for research in social psychology and personality*, "Journal of the Theory of Social Behavior" 2003, 15, 3, 283–310.
- Frankl V.E., *Man's search for meaning: An introduction to logotherapy*, Washington: Square Press, 1963.
- Freud S., *Wstęp do psychoanalizy*, Gdańsk: PWN, 2004.
- Greenglass E.R., Schwarzer R., Taubert S., *The proactive coping inventory (PCI): A multidimensional research instrument*, 1999, źródło internetowe: www.psych.yorku.ca/greenglass (dostęp: 06.06.2023 r.).
- Hobfoll, S., *Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu*, Gdańsk: GWP, 2010.
- Lazarus, R.S., Folkman, *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer Publishing Company, 1984.
- Lewicka-Zelent, A., Pytka A., *Doświadczenie stresu zawodowego funkcjonariuszy Służby Więziennej*, „The Prison Systems Review” 2022, 112.
- Łosiak W., *Psychologia stresu*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Profesjonalne, 2008.

- Park C.L., Folkman S., *Meaning in the context of stress and coping*, "Review of General Psychology," 1997, 1, 2, 115–144.
- Piotrowski A., *Stres i wypalenie zawodowe u funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Warszawa: Difin, 2010.
- Pomiankiewicz J., *Stres i wypalenie zawodowe funkcjonariuszy Służby Więziennej – uwarunkowania, przejawy, konsekwencje – zarys problemu*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, 50–51.
- Schwarzer R., Taubert S., *Radzenie sobie ze stresem: wymiary i procesy*, „Promocja zdrowia – nauki społeczne i medycyna” 1999, 6, 72–92.
- Sęk H., Pasikowski T., Taubert S., Greenglass E., Schwarzer R., *Kwestionariusz Reakcji na Codzienne Wydarzenia – The Proactive Coping Inventory (PCI)*, 2002; źródło internetowe: [http://usepage.fu-berlin.de/~`health./pol_pci.htm](http://usepage.fu-berlin.de/~health./pol_pci.htm) (dostęp: 06.06.2023 r.).
- Strelau J., Jaworska A., Wrześniewski K., Szczepaniak P., *Kwestionariusz Radzenia sobie w sytuacjach stresowych (CISS). Podręcznik*, Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP, 2005.
- Sygit-Kołąkowska E., Weber-Rajek M., Szrajda J., Kraszkiewicz K., *Health at work and coping with stress of prison officers*, "Journal of Education, Health and Sport" 2017, 7 (3).
- Wieczorek L., *Stres i wypalenie zawodowe w Służbie Więziennej*, „Humanistyczne Zeszyty Naukowe – Prawa Człowieka” 2017, 1 (20), 212–241.

Inne:

Słownik języka polskiego (internetowy), adres: www.sjp.pwn.pl (dostęp: 10.06.2023 r.)

